

*Убайдуллаев Фаррух Бахтиёр ўғли,
Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатаси
бошқарма бошлиғи ўринбосари*

ЎЗБЕКИСТОНГА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЖАЛБ ҚИЛИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Аннотация. Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини эркинлаштириш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар ёритиб берилган бўлиб, бунда асосий эътибор хорижий инвестицияларни мамлакатга жалб қилишга қаратилган. Шунингдекб мамлакатимизда инвестиция муҳитини яхшилаш юзасидан амлий тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: хорижий инвестиция, инвестиция муҳити, капитал бозори, хорижий инвестор

Ҳозирги босқичда республика иқтисодий сиёсатининг асосий йўналишларидан бири бўлиб иқтисодиётни, хусусан, ташқи иқтисодий фаолиятни янада эркинлаштириш ҳисобланади. Бу эса ўз навбатида, жорий ва капитал ҳаракати билан боғлиқ операциялар бўйича сўмнинг узлуксиз конвертациясини таъминлаш билан боғлиқ.

Бу масаланинг ҳал этилиши ислохотларнинг асосий мақсади – ресурсларни янада самаралироқ тақсимланиши орқали аҳоли фаровонлигини ошириш, мамлакат экспорт салоҳиятини ривожлантириш, хорижий инвестицияларнинг кириб келишини рағбатлантиришга хизмат қилади.

Жаҳон амалиётида хорижий инвестицияни жалб қилишда икки масалага катта эътибор берилади:

Биринчидан, хорижий тадбиркор капитални миллий иқтисодиётга бир марта олиб киради (ишлаб чиқаришни харид қилиш ёки ташкил этишда), унинг даромади репатриация қилиниши эса узлуксиз давом этади. Даромаднинг қайта инвестициялаш масаласи эса анча нозик ҳисобланади ва бундай қарорни қабул қилиниши мамлакатдаги умумий инвестиция муҳити ва валюта конвертацияси каби омилларига боғлиқ бўлади.

Иккинчидан, хорижий тадбиркор капитални асосан миллий иқтисодиётнинг максимал даражада фойда олиш имкони мавжуд соҳаларга йўналтиришга ҳаракат қилади. Бу ўз навбатида соҳаларни ривожлантиришда миллий манфаатларга тўғри келмаслиги мумкин. Шу билан бирга экология меъёрлари юқори бўлган ривожланган мамлакатлардан экологияга аҳамият бермайдиган ривожланаётган мамлакатларга атроф муҳитга зарар келтирадиган корхоналари кириб келиши масаласи ҳам муҳим ўринга эга.

Маълумки, мамлакат инвестиция муҳитини ижобий баҳолашда авваламбор сиёсий барқарорликка катта аҳамият берилади. Мамлакатда ҳукм сураётган сиёсий барқарорлик инвестор ўз фаолиятини синчковлик билан режалаштириш ва дарҳол фойда олиш эмас, балки узоқ муддатга мўлжалланган

инвестиция лойиҳаларини тузиш учун замин яратади. Шунинг учун Ўзбекистондаги инвестицион муҳити Марказий Осиё мамлакатлари ичида барқарор ҳисобланади.

Инвестиция муҳити учун яна бир муҳим жиҳатлардан бири мамлакат ҳукумати томонидан макроиқтисодий барқарорлик таъминланганлигидир. Ўзбекистон Халқаро валюта фонди ва Жаҳон банки билан яқин алоқалар ўрнатишга эришди. Ушбу ҳамкорлик Республика Ҳукуматининг ва Халқаро валюта фонди билан келишилган ҳолда 2002 йил биринчи ярмига мўжалланган иқтисодий ва молиявий сиёсат бўйича Меморандумнинг ишлаб чиқилгани ва кучга киритилганида ўз ифодасини топди. Бу муносабатлар асосида бир қанча кредит линиялари очилган бўлиб, улар муҳим соҳаларни молиялаштиришга қаратилган. Жумладан, Жаҳон банки сармояси мамлакатимизга институционал ислохотларни ўтказиш, шунингдек миллий валюта тўлов қобилятини мустаҳкамлаш, хусусийлаштириш жараёнида корхоналарга молиявий ёрдам бериш ва молия соҳасида тузилмавий ислохотларни амалга ошириш мақсадида жалб қилинган. Халқаро валюта фонди ҳам тўлов балансини барқарорлаштириш учун кўмак беришга маблағ ажратган.

Европа тикланиш ва тараққиёт банкининг 1997 йил ўтиш иқтисодиётга эга мамлакатлар бўйича ўтказилган эксперт таҳлили узоқ муддат (келгуси 25 йил) га Ўзбекистон иқтисодий ўсишининг ижобий истиқболини белгилаб берди. Бу каби ҳосилавий алоқаларнинг ривожланиши ўз навбатида хорижий инвестор учун республикага ўз маблағларини сафарбар этишларига аниқ кафолат сифатида хизмат қилиши мумкин.

Давлат инвестиция дастурларини давлат кафолати остида ажратиладиган молиялаштириш учун ташқи қарзлар ҳажмини ва айни пайтда халқаро молия институтлари, чет эл давлатлари кредитлари, шунингдек чет мамлакатлар қарзлари ҳиссасини камайтира бориш керак.

Мазкур қарз маблағлари иқтисодий тизимни қайта қуриш дастурини молиялаштириш, ижтимоий сектор, қишлоқ хўжалигини ривожлантириш ва қўллаш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш лойиҳаларини молиялашга кўмаклашиш учун иқтисодиётнинг устувор соҳаларига йўналтирилади. Бундай қарз олишнинг салбий томони шундаки, уларнинг мақсадсиз самарасиз ишлатилиши мамлакат ташқи қарзини ошириши ва иқтисодиётда инфляция жараёнларининг жадаллашувига сабаб бўлади.

Давлат томонидан кафолатланган инвестиция ва кредитларни инновация соҳасига, хусусан илм-фан, ишлаб чиқаришни ривожлантиришга қаратилган илмий кашфиётлар яратиш, янги технологияларни ишлаб чиқариш ва ривожлантиришга қаратиш зарур.

Республикада тўғри инвестицияларни жалб қилишда икки жиҳатни бир-биридан ажратиб таҳлил қилиш лозим: иқтисодий самарадорлик ва ташқи қарз. Аксарият ривожланган мамлакатлар кўп ҳолларда ташқи қарзга мурожаат қилишади. Бу эса ўз навбатида уларни иқтисодий қарамлигини оширади, бундан ташқари девальвацияланиб бораётган миллий валюта ташқи қарзни

қимматлашишига сабаб бўлади. Миллий иқтисодий қарз маблағлари билан тўлдиришдан кўра, хусусийлаштирилаётган корхона, ташкилот, хусусий корхоналарга хорижий инвесторни жалб қилишни мустақил равишда ҳал этишларига имконият яратиб бериш юқори самара беради. Бундай тадбир албатта иқтисодий муносабатларда, маълум даражада эркинлик яратиб бериш билан боғлиқ.

Шунингдек инвестиция давлат кафолати остида жалб қилиниши инвестор фаолияти билан рисклари бўйича харажатлар давлат зиммасига тушади. Бундан ташқари, бу инвестициялар хусусий хорижий инвестицияларга нисбатан рақобат жараёнида устунлик қилади.

Маълумки, мамлакатимизда хорижий инвесторлар учун жудда катта имтиёзлар амал қилмоқда. Шулар жумласига солиққа тортишда хорижий инвестициялар иштирокида ташкил этилган корхоналарга берилган имтиёзлар алоҳида ўрин эгаллайди. Албатта ҳукуматимиз томонидан хорижий инвестицияларни жалб қилиш мақсадида, уларга иложи бориша максимал қулай шароит яратиб беришга интилиши муҳим аҳамиятга эга.

Аммо шуни ҳам айтиб ўтиш жоизки, хорижий инвестор учун солиқ ва бошқа имтиёзлар инвестицияни сафарбар қилишда бирламчи омил сифатида қаралмайди. Бундан ташқари имтиёзлар бюджет тушумини ҳам маълум даражада камайтиради, яъни давлат бюджетига барча корхоналар унинг мулкӣ жихатидан қатъий назар бир хилда солиқ тўлаганларида, бюджет тақчиллигини пасайтириш ёки ундан ҳам яхши бу ҳолатни бутунлай йўқотишга эришиш мумкин бўлар эди.

Шунингдек имтиёзларнинг амал қилиши маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга нисбатан ўзаро тенгсиз рақобатни вужудга келтиради. Бундай имтиёзларга эга бўлиш мақсадида, маҳаллий субъектларнинг қўшма корхона мақомини олишга интилишлари кучаяди. Мамлакатимизда кузатилганидек, келгусида хорижий инвестор улушига эга корхоналар ташкил этишда талабларни қатъийлаштирилишига сабаб бўлади. Ўз навбатида, бундай талабларнинг ўрнатилиши мамлакатга инвестиция оқимини саралашга имкон беради, салоҳиятли тадбиркор инвесторларни киришига тўсқинлик қилади.

Бундан ташқари, чет эл фуқароси иштирок этган, аммо устав фонди талаб даражасига етмаган корхоналар маҳаллий корхоналар каби жойлардаги ҳокимиятлардан оддий корхона сифатида рўйхатдан ўтишига сабаб бўлган. Бу эса, биринчидан хорижий инвестициялар бўйича маълумот йиғишда тарқоқликка олиб келса, иккинчидан уларнинг норозиликларига ва натижада маълум муддатдан сўнг уларнинг чиқиб кетишларига сабаб бўлади. Учинчидан, мазкур меъёр белгилангандан аввал бу меъёрдан кам миқдорда ташкил этилган корхоналар устав фондини оширишлари учун қайта рўйхатдан ўтишлари керак бўлади. Бунда улар янгидан белгиланган меъёр миқдоригача кўтаришга мажбурлар, акс ҳолда улар қўшма корхона мақомидан маҳрум бўлишади. Шу сабабли, солиқ имтиёзларини аста-секинлик билан пасайтириб, унинг ўрнига ҳуқуқӣ жихатдан кафолатлар тизимини мустаҳкамлаш зарур.

Бу тадбир ўз навбатида, хўжалик субъектларини рўйхатга олиш тартибини ҳаққоний кечишини таъминлаб, мазкур мақомни олиш учун интилишларга чек қўйди. Натижада устав фондида нисбатан ўрнатилган меъёр ўз-ўзидан пасайтирилишига замин яратилади ва хорижий инвестицияларни кичик корхоналарга жалб қилиш имкони юзага келади. Бу эса рақобатнинг кучайиши, янгича иш юритиш услуби, замонавий технология билан таъминлаш ва жаҳон бозорларига чиқиш жараёнини тезлаштиради.

Шунингдек мазкур меъёр капитал ҳаракати билан боғлиқ операцияларга қўйиладиган чеклов сифатида қаралиб, иқтисодиётнинг бошқа соҳаларида ҳам амал қилади. Шу ўринда иқтисодиётнинг реал ва молия секторларини бир бирларидан уларнинг хусусияти ва иқтисодиётга таъсири бўйича ажратиш керак. Реал секторда мавжуд корхона ташкил этилишга нисбатан қўлланиладиган меъёр ўрнатиш тартиби тижорат банклари ва суғурта компаниялари капиталида хорижий инвестор иштирокини тартибга солиш мақсадида фойдаланилади. Айтиш жоизки, юқорида билдирилган фикр, яъни қўшма корхона ташкил этишда устав фондида нисбатан меъёр тартибини ўзгартириш, молия секторида самарали натижа бермаслиги мумкин. Чунки бу тадбирнинг амалга оширилиши капитал ҳаракати билан боғлиқ операцияларнинг эркинлаштирилиши билан боғлиқ.

Шарқий Осиё мамлакатлари тажрибасидан кўрганимиздек, шароитни ҳисобга олмаган ҳолда, капитал бозорининг эркинлаштирилиши жиддий муаммоларга олиб келади. Маълумки, Ўзбекистон ХВФ VIII моддаси бўйича мажбуриятларни қабул қилди ва жорий операциялар бўйича чекловларни олиб ташлади. Кейинги ўринда ечимини кутаётган масала бу капитал ҳаракати билан боғлиқ операцияларнинг эркинлаштирилишидир. Республикамизда бунинг учун шароит қандай, молия бозорини эркинлаштиришдан кутиладиган натижа салбийми ёки ижобийми?

Маълумки, хорижий институтлар мамлакат ички бозорига нафақат молиявий маблағлар, янги технология ва маҳсулотлар турини олиб келишади, балки маҳаллий банк, суғурта компаниялари, инвестиция институтлари ва бошқа молиявий воситачиларга ички бозорда рақобатни ривожлантириш, ўтиш даври билан боғлиқ харажат ва йўқотишларни камайтириш ва кўрсатилаётган хизматлар сифатини ошириш орқали ижобий таъсир этади. Молия бозорида хорижий инвестор улушининг кўпайиши банк ва суғурта компанияларининг капиталлаштирилишининг ошишини рағбатлантириб, уларнинг молиявий имкониятларини кўпайтиради янги технология ва бошқарув тизимини жалб қилади. Лекин аввалига, маҳаллий банклар молиявий маблағларни жалб қилиш имконияти трансмиллий банкларга нисбатан анча пасаяди. Кўп йиллик тарих ва нуфузга эга хорижий банклар табиийки, рақобатда устун бўлишади.

Вазиятнинг узоқ муддатли Ўзбекистон иқтисодиётининг жаҳон бозорига интеграциялашувида боғлиқ бўлади. Республика миллий бозори Марказий Осиё мамлакатлари ичида энг йириги бўлсада, у катта ҳажмларда инвестиция қабул қилишга етарли эмас. Юқорида келтирганимиздек, Болтиқбўйи, Марказий ва Шарқий Осиё мамлакатларида иқтисодиётнинг катта қисми хорижий капиталга

тегишли. Бу ўз навбатида иқтисодий хавфсизлик нуқтаи назаридан олиб борилаётган иқтисодий сиёсатимизга тўғри келмайди. Шунингдек, хорижий капиталнинг банк хизматлар бозорига кириб келиши иқтисодиётнинг реал секторидаги банк мижозларига ҳам таъсир этади.

Миллий иқтисодиёт очиқлик даражасининг пасайиши, экспорт-импорт операциялар ҳажмининг ўсиши ва божхона божларининг тушиши миллий бозор ва жаҳон бозоридаги нархлар ўртасидаги фарқ қисқаришига сабаб бўлади, натижада импорт қилиш кўпаяди, бу эса импорт ўрнини босувчи ишлаб чиқариш молиявий аҳволининг ёмонлашувига олиб келади. Бундай вазиятда тижорат банклари кредит портфели сифатининг ёмонлашиши ва мазкур соҳалар вакиллари молиялашнинг қисқариши туфайли даромадлари пасайиши мумкин.

Банклар учун вазиятнинг ижобий томони ташқи иқтисодий операция, носавдо пул ўтказмалари, қўшимча мижозлар сонининг ортишида намоён бўлади. Шу билан бирга, банк тизимида мижозлар базаси таркиби ўзгариш муаммоси юзага келиши мумкин. Яъни юқори молиявий кўрсаткичга эга ёки катта ҳажмларда ташқи иқтисодий операцияларни амалга оширувчи мижозлар хорижий банк хизматларидан фойдаланишни афзал кўришлари мумкин. Ўртача ва ундан паст молиявий кўрсаткичларга эга мижозлар эса маҳаллий банкларда мужассамлашади. Бу ўз навбатида банк кредит портфелининг ёмонлашуви ва пировардида молиявий танглик аҳволига олиб келади.

Шунинг учун капитал ҳаракати билан боғлиқ операцияларни аста-секинлик билан эркинлаштириб бориш керак. Шу ўринда ҳудудий ҳамкорлик ташкилотларига эътибор қаратиш жоиз деб ўйлаймиз. Маълум ҳудуд доирасига кирган мамлакатларнинг турли масалалар бўйича интеграция жараёнларини амалга оширилиши уларга биргаликда ривожланиш имконини беради. Айнан шундай ривожланиш назарияси Р.Мондел, М.Флеминг ва унинг издошлари томонидан ишлаб чиқилган бўлган оптимал валюта ҳудудлари назарияси ҳисобланади. Бу назария асосида ҳозирги кунда Европа Иттифоқи шаклланган бўлиб, жаҳоннинг бошқа ҳудудларида ҳам ривожланмоқда.

Оптимал валюта ҳудудлари назариясига мувофиқ, ҳудудга кирган мамлакатлар ўртасида капитал ҳаракати эркинлиги таъминланиши ва молия бозорининг интеграциялашуви амалга оширилиши керак. Ўзбекистонда ҳам шунга мувофиқ, капитал ҳаракати эркинлаштириладиган бўлса, ислохотлар босқичма-босқичмалиги таъминланиши мумкин. Шу ўринда Ўзбекистонда ҳудудий ривожланишни таъминлашга қаратилган ҳамкорликлардан бири бўлиб, ЕврОсиё иқтисодий ҳамжамияти доирасида ўрнатилаётган алоқа ва муносабатларни келтириш ўринли деб ҳисоблаймиз. Ўзбекистонда капитал ҳаракатини эркинлаштириш айнан шу доира, яъни ЕврОсиё иқтисодий ҳамжамиятига кирган мамлакатлар ўртасида амалга оширилиши керак.

Яна бир муаммо, Республикада иқтисодий ислохотларни амалга оширишда, молиявий аҳволини соғломлаштириш бўйича чора кўрилиши зарур бўлган аксарият корхоналар иқтисодиётнинг реал сектори асосини ташкил этади.

Молия секторини эркинлаштириш шароитида бюджет кўмагининг қисқариши уларнинг молиявий аҳволининг янада ёмонлашуви ва муаммоли кредитлар кўпайишига олиб келади, натижада бу корхоналар билан бирга банкларни ҳам қайта ташкил этиш масаласи юзага келиши мумкин. Айниқса, активларининг катта қисмини иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги паст секторларига йўналтирилган банклар нисбатан қийин аҳволга тушиб қолиши муқаррар. Бу вазият асосан машинасозлик, кимё, енгил саноат, автомобилсозлик, ҳамда қишлоқ хўжалиги корхоналарига тегишли. Айнан бундай корхоналар республиканинг энг йирик маҳаллий банклари хизматларидан фойдаланишади (Миллий банк, Асакабанк, Саноатқурилишбанк).

Шундай қилиб, капитал ҳаракати билан боғлиқ операцияларнинг эркинлашуви ҳозирги пайтда Ўзбекистон иқтисодиёти учун самарали ҳисобланмайди. Бу масаланинг ечилиши молия бозорида соғлом рақобатнинг кучайиши, банк капиталини ошириш, ўз навбатида хорижий банклар билан рақобатбардошликни кўтариш ва хорижий инвестициялар оқими кўпайгани шароитда иқтисодий хавфсизликни таъминлашга хизмат қилади.

Хорижий капитал иқтисодиётнинг аксарият қисмига эга бўлиши мамлакат ижтимоий-иқтисодий сиёсатини олиб боришда ўз таъсирини ўтказиши мумкин. Шунинг учун иқтисодиётнинг реал ва молия секторларининг эркинлаштирилиши бир-бири билан узвий боғлиқ ҳолда, босқичма-босқич, зарурий шароит яратиб, амалга оширилиши керак. Шундагина, хорижий капитал мамлакат иқтисодий салоҳиятининг ўсиши, ижтимоий фаровонликнинг мезони бўлиб қолади.